

KÖZÉLETI MEGNYILATKOZÁSOK ÉS POLITIKAI MEGGONDOLÁSOK ÉLIÁS JÓZSEF *AUSCHWITZ MINT GOLGOTA, GOLGOTA MINT AUSCHWITZ* CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

A mai magyar társadalomban aligha található sok olyan ember, aki komolyan vitatná azt az egyébként nagyon is kézenfekvő és, mint tudjuk, egyedül helyes állítást, miszerint törvénytisztelő állampolgárt a többi állampolgár közül, értelmiségit az értelmiségiek, iparost az iparosok, kereskedőt a kereskedők testületéből, a falu- vagy városlakók közösségéből politikai-ideológiai megfontolások alapján, vagyis jogtalanul, törvénytelenül kiemelni, méltatlan megpróbáltatásoknak, megaláztatásoknak kitenni nem tisztességes eljárás. Azt azonban nem lehet mondani, hogy a magyar társadalom megnyilvánulásait áthatná a múltbeli, az utóbbi nyolcvan évben történt különféle jogtalanságok, törvényteleniségek miatti felelősség érzése, hogy a különben esetleg nagyon is tisztességes és törvénytisztelő állampolgároknak elevenen élne a jog és a törvény tisztasága fölötti közéleti örökös igénye, szenvedélye, hogy a magyar társadalom többségében önérzetes, öntudatos, ép politikai és közösségi érzéssel rendelkező polgárokból állna. Nem mondható, hogy az állampolgárok döntő többsége ne igyekezne a lelki-szellemi felelősség személyes vállalása helyett — legyen akár múltbeli, akár jelenbeli esetekről szó — formális jogi kibúvókat keresni, hogy ne lenne hajlamos tudomásul venni méltatlan eljárásokat is, ha elleplésükre a hatóság alkalmas jogi kereteket kínál, nem mondható, hogy a közvéleményben világosan élne az a meggyőződés, hogy a felelősség elfedése a közösség egészét lelkileg-szellemileg megterheli, és sorsa normális alakulásának akadályává válik.

Igaz, időről időre mindig voltak, néha nem is kevesen, akik a jog, a törvény megszegése, a demokrácia elvének csorbulása miatti felháborodásuknak hangot adtak, sőt akik magánvéleményüknek a rendelkezésükre álló — természetesen korlátozott — eszközökkel érvényt is igyekeztek szerezni, de ez lényegében nem változtatható a helyzeten, példájukat mindig csak egyesek követték, s mivel magatartásuk általános érvényűvé nem válhatott, a helyes elvek önálló hangsúlyozása, személyes képviselése valamiféle — a maga nemében természetesen nagyon is kívánatos — lelki-szellemi fényűzés maradt. Ilyen lelki-szellemi fényűzésnek, a politikai-ideológiai meggondolásokra nem hajlandó közéleti megnyilatkozásnak találjuk Éliás József *Auschwitz mint Golgota, Golgota mint Auschwitz* (Debrecen 1989-1990) című könyvét, melynek szerzője a diktatúra bukása adta lehetőségeket fölhasználva, 1989-90-ben emlékezik a világháború éveiben kifejtett zsidómentő erőfeszítéseire, illetve adja elő a zsidógyűlölet, zsidóüldözés jelenségével, megszüntetésének lehetőségével kapcsolatos gondolatait.

Milyen felszabadító és megtisztító hatású is kimondani magunkról magunknak: borzasztó, hogy mindez megtörténhetett, hogy az egész társadalom szeme láttára történhetett meg, hogy az emberek, akár csak csöndben, önmaguk

előtt magyarázatokat kerestek és találtak a megtörténtek igazolására, mert megszokták tévesen úgy gondolni, hogy a világban mindennek ésszerű oka van, mert elhitték azt a mesét, hogy a mindenkori hatóság a törvény és a jog legmegbízhatóbb őre, mert lemondtak arról, hogy a törvény, a jog betartásának kérdéseiről maguk is gondolkodjanak, vagy éppen fordítva, belenyugodtak abba, hogy az igazság életbeli érvényesülésének kérdéseit hozzájuk hasonlóan a hatalom mindenhatóságára esküvő, de velük ellentétben a hatalom erőszakos birtoklására törekvő emberek feszegessék, mert a kultúrértékeket, a hagyományt képviselő és a közéletre orientáló értelmiségi föllépés elmaradása és nyomában a polgári kultúratisztelet elapadása miatt a polgárok közéleti-politikai bábokká, a mindenkori hatalmi akarat engedelmes eszközévé váltak. De nem kevésbé felszabadító, lelkesítő érzés arra gondolni: milyen csodálatos is lesz, amikor majd először döbbenünk rá arra, hogy ez többé nincs így, hogy a forgandó szerencse és az ingatag dolgok fölött az emberek legalábbis elvben ismét elismerik a személyes kvalitásoknak és az igazságnak az elsőbbségét, hogy az igazság teljesülését nem a mindenhatónak gondolt, és hol remegve tisztelt, hol mohón megkívánt hatalomtól várják, hanem mint az normális, olyan emberektől, a politikai érdekektől szabad, közéleti föllépésre vállalkozó értelmiségiectől, akik ahelyett hogy polgártársaik politikai támogatására, szavazataira tartanának igényt, az ő kultúratisztelelő szívükhöz és eszükhöz apellálnak. És érdekes módon felszabadító, megnyugtató világos helyzetet teremtve, minden körtönfalazás nélkül kimondani, hogy egyelőre még messze vagyunk ettől, hogy bár — szerencsére — a mai helyzetben gyakorlatilag nincs esély a erőszak ideológiájának újbóli meghirdetésére, az a szellemi-kulturális állapot, amely egyebek között az Éliás József könyvében tárgyalt eseményeket félévszázaddal ezelőtt lehetővé tette, változatlanul érvényben van, és ezért még nagyon sokat kell tenni a veszélyek elvi, gyökeres kizárása, a kultúratiszteletben fogant polgári öntudat megerősödése, újbóli kibontakozása, a szuverén értelmiségi föllépésen, a független közéleten nyugvó demokrácia rendjének normális működése érdekében.

De hát miért marad különleges fényűzés a szabad közéleti megnyilatkozás, miért nem juthat igazában szóhoz a kimondatlan ideológiai szempontokat mérlegelő, gyakorlatias politikai megfontolások közegében? Miért nem hódít az őszinteség és a gyanútlanosság a professzionális ködösítés és a módszeres gyanakvás ellenében? Mi, akik csodáljuk a lelki-szellemi fényűzést, akik a gyanútlanosság állapotát kívánatosnak tartjuk, e kérdésekre csak egyetlen választ adhatunk, nevezetesen azt, hogy az ok úgynevezett naivitásunkban, a kusza, ellentmondásos helyzet egyetlen nézőpontú, egységes átfogására való jelenbeli képtelenségünkben keresendő. Úgy gondoljuk tehát, hogy Éliás József őszinte és gyanútlan, a legteljesebb mértékben jószándékú és tisztességes könyve, mint mindeddig a összes többi, az utóbbi nyolcvan évben keletkezett, hozzá hasonlóan őszinte és gyanútlan vállalkozás, egyelőre nem képes számolni a ideologikus politikai megfontolások formájában számon tartott tényezők összességével, az ideológiai-politikai flóra és fauna bizarr ökológiai teljességével. Nem azért, mintha ennek a flórának és faunának az ismerői külön-külön vagy akár együttesen okosabbak lennének annál az embernél, aki a szabad közéleti megnyilatkozás útját járja, ha-

nem azért, mert egy dolog a jelen helyzetet elfogadva, jobb híján az élet által produkált, gyakran fantasztikus ideológiai képződményekkel, egymással torz szimbiózisra lépő eszmetörésekkel manipulálni, és egészen más dolog életünk megnyilvánulásait rendre-másra megítélni, annak mérlegelésére vállalkozni, közülük mi kívánatos, és mi nem kívánatos.

Az ideológiai-politikai megfontolásoktól való módszeres tartózkodás, a szabad közéleti megnyilatkozáshoz illő dicséretes őszinteség és gyanútlanúság készíti Éliás Józsefet arra, hogy a zsidógyűlöletnek és a zsidóüldözésnek bármi-féle állítólagos gyakorlati, társadalmi-gazdasági okát, magyarázatát elutasítsa, akadályozza meg abban, hogy az idegenkedésnek, az ellenséges indulatoknak akár az úgymond legártatlanabb, azaz semmilyen tárgyias következménnyel nem járó megnyilvánulása iránt elnéző, megértő legyen, őszintesége és gyanútlanúsága érleli meg, alakítja ki benne tulajdonképpen azt a meggyőződést, hogy az antiszemitizmus szellemi-kulturális eltévelyedés, hogy — amint ő fogalmaz — "az Izrael-gyűlölet nem más, mint nyílt vagy burkolt lázadás a teremtő és megváltó Isten ellen". Álláspontjának "naivitását", az általa kialakított elképzelésnek a vegetatív ideológiai szövevény lebírására való elégtelenségét pedig azzal magyarázzuk, hogy Éliás József, a polgári világkép totális szellemi-kulturális perspektívtávlanságát kivédendő, a zsidó és keresztény vallás közötti különbséget lényegében sajnálatos félreértésnek tekinti (másokkal ellentétben nem is zsidó-keresztény közeledésről, hanem a közelségtudat megerősítéséről beszél), hogy véleménye, sugallata szerint nekünk, keresztényeknek (a hivatása szerint református lelkész szerző fogalmaz így) a zsidó emberben az izraeliséget, az Isten választott népéhez tartozást kellene látni, hiszen — érvel (és érveléssel nehéz is lenne vitatkozni) — "a Biblia nélkül amúgy is lehetetlen meghatározni a zsidóság mibenlétét".

Amikor elismerően méltatjuk e közéleti megnyilatkozás őszinteségét és gyanútlanúságát, semmiképpen sem akarjuk elimerésünket azzal korlátozni, hogy ugyanakkor megrójuk a szerzőt azért a naivitásért, amellyel közlésének az ideológikus-politikai szempontokkal szembeni erőtlenségét magyarázzuk. Nem szeretnénk ugyanis szándékunk ellenére igazolni az ideológikus-politikai beállítottságnak azt a tendenciózus értetlenségét, amellyel a szabad közéleti megnyilatkozás jelentőségét kétségbe vonja, amellyel a korlátolt gyakorlatiasság jegyében a kézzelfogható következmények elmaradását egyértelmű kudarcként értelmezi, s következőképp a gyanútlanúságot, az őszinteséget, a szellemi szabadság elengedhetetlen feltételeit végeredményben hibának, szégyenletes dolognak tartja. Semmi sem teheti kérdésessé Éliás Józsefnek azt a teljesítményét, hogy az ideológikus beállítottság totális érvénye idején a közélet ügyeit kivonja a gyakorlatias megfontolások köréből, és hogy ezáltal de facto az arc nélküli hatalmi politikai megfontolásoknak való kiszolgáltatottságunk megszüntetését kezdeményezi. Létünk tőlünk elidegenedett, elfelejtett, félreismert kulturális alapjaira mutatva, kínál biztos fogódzót abban a súlyos helyzetben, amelyben szellemi-lelki egészségünket, Isten képére teremtettségünket nap mint nap beláthatatlan veszélyek fenyegetik. Ő maga így ír erről: "Ebben a munkában eddig keresztyénekről (keresztényekről), zsidókról, Egyházzal, Izraelről, szóval vallási nevekről, fogalmakról volt szó. Nem tudom, remélhetem-e, hogy az Olvasó észrevette: az Egészen Más és a Teljesen

Ugyanaz (a szerző így nevezi a Bibliában adott kulturális és nem pusztán az intellektualista metafizika szavaival közelített transzcendencia-élményt, -tapasztalatot, illetve annak ellentétét, hiányát, az immanencia fogalmát) problematika nem vallási. A teremtő és megváltó Isten nem vallási valóság. Az ótestamentum első mondatai olyan valakiről vallanak, aki világmindenséget és nem ilyen vagy olyan felekezetet teremtett. Mivel róla a vallások beszélnek, írnak a legtöbbet, a (beszűkült) emberi tudat úgy gondol Istenre, mint a vallások — főleg a saját vallása — "istenére" ... Lehet, hogy most ismét megrázkódtatást okozok közlésemmel: a Biblia nem vallási vagy vallásos könyv, hanem világ-könyv (nem "világi", mert az más), az egész embervilágról, az egész embervilágnak szól, kivétel nélkül mindenkit megszólít, "meg van írva", s az emberszemélyiség döntésére bízta, hogy elolvassa-e, komolyan veszi-e, amit olvas, és aszerint jár-e el." Éliás József könyve azt a meggyőződést sugallja, hogy a közfölfogással ellentétben egyáltalán nem szükségszerű újra és újra a bizonytalan, gyanús és kétértelmű politikai szándékok médiumává válnunk, hiszen az emberléteget egyébként is megalapozó kultúra értékei szakadatlanul rendelkezésünkre állnak, ha megtanulunk élni velük, és ha a bennük adott lehetőséggel valóban kívánunk élni, hiszen van mód megszüntetni azt a jelenbeli szellemi-kulturális állapotot, amelyben változatlanul fennáll, és életünk minden pillanatát mérgezi az erőszak, a gyűlölködés meghirdetésének elvi lehetősége, s amelyben közéleti föllépésre vállalkozó értelmiségiek és kultúratisztelő polgárok híján a gyűlölködés, a gyanakvás sötét ereje még az erőszakos ideológiák nyílt meghirdetésének gyakorlati kizárhatósága ellenére, azaz a demokrácia színpalái mögött a demokratikus intézmények keretei között is változatlanul működik.

Gyakorló diplomaták számára, szívós politikai alkudozások alkalmával nem föltétlenül javallható az őszinteség és a gyanútlanosság erénye, legalábbis annak közvetlen és — a helyzethez nem illően — naiv megnyilatkozása. De hasonlóképpen nem kívánatos a polgárt orientálni hivatott közéleti föllépés esetén az ideológiai ködösítés, a szándékos csűrés-csavarás, bármiféle eladni kívánt árunak, a mindenkori magunk lovának cigányos dicsérgetése. Csak helyeselni lehet tehát azt, hogy könyvében Éliás József nem tartja szükségesnek a magyar társadalmat mentő körülményeket felsorolni, vagy arra kitérni, hogy a legtöbb környező ország lakóihoz képest mennyivel kevésbé vonódott be a magyar polgár a gyalázatos eseményekbe, azokat mennyivel kevésbé kezdeményezte, vagy éppen mennyivel többet tett azok hatásának enyhítése, kivédése érdekében. Nem igyekszik higgadt, kiegyensúlyozott, tárgyilagos képet festeni a történelekről, mert egyáltalán nem képet akar festeni, nem pozitivistá tudós módjára jelenségeket vizsgál, dokumentál, hanem a társadalom, az emberi együttélés egészséges alakulásának föltételeiről gondolkodik, illetve azok megteremtésén fáradozik. Rövidlátó az a gondolkodás, amely — akár a mégannyira ellenséges ideológiai megnyilvánulásoktól is hipnotizáltan — a saját szempontnak a maga helyén természetesen jogos védelme érdekében az emberi lét egyedül megbízható szilárd kulturális alapjait — ahogy Éliás József nevezi: az Egészen Mászt — szem elől téveszti, és ily módon a közélet, a közgondolkodás szilárd kereteinek kiépítését könnyelműen elszalasztja.

A szellemi flóra és fauna szövevényes tényeivel való ideologikus manipulálás általános divatja, a szabad szellemi megnyilatkozás, a közéleti, értelmiségi föllépés csaknem teljes hiánya idején, amikor a megszokástól eltompult gondolkodás el sem tudja képzelni, hogy lehet másképp is, és még kevésbé képes elgondolni, miként is lehetne másképp, nagyon is helyénvaló a hitetlenség és a reménytelenség kényelmes és természetesen nem kevésbé ideologikus negatív bizonyosságát, ezt a képtelen és hazug állapotot azáltal megingatnunk, hogy a kultúra értékeivel való élés módozatait igyekszünk kidolgozni, hogy ezen értékek érvényesítésének korszerű formáit keressük, hogy az ideologikus ködösítéssel és gyanakvással, annak történeti érvényét elismerve, szellemi versenyre kelünk. Éliás József azért nem tesz erőfeszítéseket ebbe az irányba, és egyedül helyes álláspontja azért mutatkozik a jelen állapot tükrében "naivnak", mert nem számol az életünket behálózó szellemi eltévelyedés történeti érvényével, mert a helyzet megváltoztatását végeredményben kinek-kinek, minden állampolgárnak a személyes belátására bízta, mintha bármely állampolgár a maga személyes lehetőségeivel képes lehetne az e föladatral való megbirkózásra, mintha nem lenne szükség annak érdekében külön szellemi erőfeszítésre, a polgári, politikai szférától elkülönülő közéleti, értelmiségi föllépésre.

Erre utal például az, hogy "a teremtő és megváltó Isten elleni nyílt vagy burkolt lázadás", amellyel — igen helyesen — a jelen helyzetet magyarázza, az ő kifejtésében valamiféle általános, időtlen szellemi-lelki állapotnak mutatkozik, azaz nem tartja szükségesnek (vagy lehetségesnek?) megokolni a rossz XX. századi kiáradását. Hasonlóképpen általános, bármiféle itt és mosttól elvonatkoztatott marad az a nem kevésbé helyes megállapítás, az értelmetlen gyűlölködést és a hazug értetlenkedést egyedül oldani képes alapelv, amely szerint a zsidósághoz való viszonyunkban, akár tudunk róla, akár nem, akár elismerjük, akár nem, a izraeliséget, az Isten által való választottságot, minden embernek és minden népnek az Isten által való megszólíttóságát fogadjuk vagy utasítjuk el. Tudniillik ezen alapelvből egyáltalán nem következik, hogy a zsidó embereknek mint Izrael fiainak minden megnyilvánulását el kell tudnunk fogadni, és hogy csak bennünk, föltétlenül a mi személyünkön belül lehet a hibá, ha erre ebben vagy abban a helyzetben, a legőszintébb személyes vágyunk és erőfeszítésünk ellenére képtelenek bizonyulunk. Az ideológiai tenyészetnek a személyes létünk fölötti uralma azt jelzi, arra figyelmeztet, hogy személyes, emberi szempontunknak a jövőben sem leszünk képesek érvényt szerezni, ha a hagyományban és mindenekelőtt a Bibliában, ebben a nem pusztán vallási műben adott személy feletti, szellemi-kulturális tényezőknél az összességét nem tudjuk szuverén értelmiségi föllépés eredményeként kéznél valóvá tenni, a mindenkori személyes problémáink elrendezésének folyamatába teljes értékűen bevonni.

Ha a társadalom tagjaitól, polgártársainktól azt várjuk, márpedig azt várjuk, hogy ne csak szóban utasítsák el az erőszakot, hogy ne csak a jog és a törvény hatályának deklarált fölfüggesztése ellen tiltakozzanak, hanem a demokrácia szelleme fölötti közéleti örökösödést is vállalják, hogy ne csak az erőszak ideológiáját vessék meg és utasítsák el, hanem vessenek véget annak a gyalázatos erőszaknak is, amelyet minden ideológia, bármely ideológia, a legszelídebb is

gyakorol — a jog és a törvény által sokszor meg sem foghatóan — lelkünk és szellemünk fölött, ha azt akarjuk, márpedig akarjuk, hogy a társadalom tagjai ne pusztán manipulálható és a közfölfogás szerint manipulálható szavazógépek legyenek, akiknek gondolatnélkülisége és akaratnélkülisége miatt a demokratikusnak mondott szavazás célja nem is a polgárok szándékainak kinyilvánítása, hanem a jövő kormányzás számára alkalmas hivatkozási alap teremtése, annak elérése, hogy e szavazatok ne is a kormányt, de magát a állampolgárt kössék, szóval ha azt kívánjuk elérni, hogy az állampolgár politikai és ideológiai páriából, az esetleg jogilag bebiztosított és törvényekkel elkendőzött gyűlölködés és megkülönböztetés szármalmas szentesítőjéből, a felelősség elől gyáván és képmutatóan elbújó tömegemberből a közélet szuverén alanyává váljon, akkor gondoskodnunk kell arról, hogy az értelmiségi kultúráképviselő, a független közélet révén a kultúra, a hagyomány értékeit gondolkodásunkba bevonjuk, és érvényesítésének módozatait bárki számára beláthatóvá tegyük.